

Iwona Imańska

Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: iwim@umk.pl

Najstarszy zachowany gdański katalog sprzedaży prywatnej biblioteki z 1678 roku i jego zawartość

Wprowadzenie

Aukcja jako forma sprzedaży książek została zainicjowana w Gdańsku w 1672 r., gdy zdecydowano się sprzedać tą drogą księgozbiór zgromadzony przez Jakuba Zetzkego (1603–1671), rektora szkoły przy kościele Panny Marii. W związku z licytacją czcionkami miejscowej drukarni, prowadzonej przez Szymona Reinigera, został wytloczony katalog w formacie *quarto*, który niestety nie przetrwał do naszych czasów¹. Katalogi były niezbędnym elementem każdej aukcji książek – towarzyszyły im właściwie od samego początku głównie w postaci drukowanej, rzadziej rękopiśmiennej. To właśnie pojawienie się spisów aukcyjnych uważa się za jeden z czynników dających początek nowoczesnej sprzedaży aukcyjnej wprowadzonej przez Holendrów w końcu XVI w. Na drukowanie takiego spisu, jeżeli nie był to obowiązek wynikający z przepisów przeprowadzenia licytacji, zdecydowano się wtedy, gdy przeznaczony pod młotek

¹ *Catalogus variorum selectissimorum librorum... Dn. Jacobi Zetzki, rect. scholae Marianae Gedani...*, Gedani, S. Reiniger jun., 1672. Opis za: P. Szafran, *Katalog aukcyjny i aukcja biblioteki Fryderyka Fabriciusa w 1727 roku na tle aukcji bibliofilskich w Gdańsku do końca XVIII wieku*, „Libri Gedanenses” R. 1: 1968, s. 98. Autor podał, że katalog ten znajdował się w zbiorach Biblioteki Gdańskiej pod sygn. Od 20 715 8°, adl. 20.

zbiór publikacji był dostatecznie duży i na tyle atrakcyjny, że mógł zaciekawić nie tylko miejscowych kolekcjonerów, ale także przyciągnąć uwagę „kochających książki” z innych miast i krajów. W przypadku, gdy osoby zainteresowane daną aukcją mieszkaly poza miejscem jej organizowania i nie mogły same w niej uczestniczyć, mając wgląd w kolekcję dzięki katalogowi, który stosunkowo łatwo można było im dostarczyć, korzystały z pomocy pośredników przy zakupie książek². Katalogi pełniły zatem różne funkcje: przede wszystkim ułatwiały przeprowadzanie licytacji, ale były też niezwykle ważnym źródłem informacji dla potencjalnych uczestników takich przedsięwzięć, donosząc o charakterze licytowanego zbioru, jego wielkości, bogactwie i ewentualnych rarytasach bibliofilskich. Stanowiły więc przewodnik po zasobach licytowanej biblioteki. Często taki katalog dla uczonych i kolekcjonerów był również naukowym poradnikiem, w dawnych wiekach brakowało bowiem fachowych bądź narodowych bibliografii³.

Ze względu na użytkowy charakter tych publikacji wiele z nich nie przetrwało do naszych czasów. A szkoda, gdyż dziś są one dla nas kopalnią wiedzy i mówią sporo o zainteresowaniach czytelniczych właścicieli księgozbiorów wystawianych na sprzedaż. Dowiadujemy się z nich nie tylko o tym, co stanowiło przedmiot licytacji, ale także o zasadach organizacji aukcji. Źródłem tego rodzaju informacji są przede wszystkim karty tytułowe omawianych druków i niekiedy zamieszczone na ich odwrocie wskazówki dla potencjalnych uczestników wyprzedazy.

W przypadku gdańskich aukcji do chwili obecnej zachowały się 22 katalogi licytacyjne z XVII w., co stanowi 50% wszystkich spisów tego rodzaju wydrukowanych na potrzeby organizowanych w mieście nad Motławą aukcji z tego okresu. Jest to wcale niemała baza źródłowa, jednak z istotnymi brakami dotyczącymi początków sprzedaży aukcyjnej w Gdańsku. Nie znamy dziś zatem katalogu ani z pierwszej przeprowadzonej w tym mieście licytacji książek, ani z drugiej, która odbyła się w 1674 r., gdy pod młotek licytatora trafił księgozbiór Michała Widmanna (Weidmanna)⁴.

² B. van Selm, *Die frühesten holländischen Auktionskataloge*, [w:] *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*, hrsg. von R. Wittmann, Wiesbaden 1984, s. 76.

³ R. Wittmann, *Bücherkataloge des 16.-18. Jahrhunderts als Quellen der Buchgeschichte. Eine Einführung*, [w:] *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen...*, s. 11.

⁴ Katalog tej aukcji został odnotowany w kilku gdańskich katalogach licytacyjnych z początku XVIII w.: [S. Schelwig], *Bibliotheca Schelguigniana sive catalogus librorum ad sacram juxta ac profanam eruditionem spectantium...*, Gedani 1716, s. 222; *Catalogus li-*

Zachował się natomiast katalog trzeciej z kolei sprzedawanej w Gdańsku biblioteki prywatnej z 1678 r. Przedmiotem sprzedaży był księgozbiór pastora Alberta Niclassiusa. Jedyny znany egzemplarz jest obecnie przechowywany w zbiorach Biblioteki Królewskiej w Kopenhadze⁵. Jest to najstarszy zachowany katalog prywatnej biblioteki wydrukowany na potrzeby aukcji przeprowadzonej na ziemiach polskich. Warto zatem przyrzeć mu się bliżej.

Katalog biblioteki Niclassiusa

Omawiany spis zlecono wydrukować, podobnie jak niezachowany katalog z aukcji książek należących do Jakuba Zetzkego, drukarzowi Szymonowi Reinigerowi juniorowi, który odziedziczył w 1662 r. oficynę po ojcu, noszącym również imię Szymon, i kierował nią do śmierci w 1712 r.⁶ Katalogi księgozbiorów Zetzkego i Niclassiusa nie były jedynymi powstałymi w tym zakładzie. Wprawdzie druk wielu następnych spisów aukcyjnych organizatorzy licytacji powierzali częściej drugiej oficynie działającej w Gdańsku – drukarni radzieckiej, ale od czasu do czasu to niełatwe zadanie zlecano też Reinigerowi⁷.

brorum, autores priscos, classicos vocamus, in usum Delphini, Parisiis et alibi in Gallia... compectens. Hos in aedibus Ernesti Colwe... auctioni subiciet Godofredus Tenter, Gedani 1720, s. 62; [P. Pater], Catalogus librorum varii generis b. Pauli Patris... vulgo dictis publice distrahet Godofredus Tenter, Gedani 1725, s. 276, i jednym rejestrującym licytację w Królewcu: [F. Ch. Gregorius], Bibliotheca Gregoriana, sive catalogus librorum..., parata pro petunia... instituentur, Regiomonti 1730, s. 644.

⁵ Katalogu tego, podobnie jak poprzedniego, nie notują żadne polskie opracowania i bibliografie katalogów księgarskich. Poinformował o nim natomiast G. Loh, *Verzeichnis der Kataloge von Buchauktionen und Privatbibliotheken aus dem deutschsprachigen Raum*, [Tl. 1], 1607–1730, Leipzig 1995, s. 12, powołując się na egzemplarz przechowywany w zbiorach Biblioteki Królewskiej w Kopenhadze: *Catalogus librorum compactorum viri dum viveret, admodum Reverendi Dn. Alberti Niclassii, Ad D. Petri et Pauli Ecclesiastae optime meriti, quos emtionis jure acquisitos nunc venundandos proponit Jacobus Pufflerus, Bibliopola et Bibliopegus Gedan. Anno 1678* [rz.], Gedani, imprimebat Simon Reiniger [1678], sygn. 184–339.

⁶ O drukarzu por. *Drukarze dawnej Polski*, t. 4: *Pomorze*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław 1962, s. 325–326.

⁷ Na przykład do końca XVII w. S. Reiniger jun. wydrukował jeszcze co najmniej pięć katalogów aukcyjnych: w 1680 r. biblioteki F. Heina, w 1681 r. – R. Fischera, w 1683 r. – J. Simona, w 1685 r. – J. Bauera, w 1700 r. – S. Hamela, z XVIII w. zaś jest znany jeden katalog przez niego wydrukowany: pochodzący z 1701 r. spis książek F. Büthnera. Por. P. Szfran, *Katalog aukcyjny...*, s. 74, 76, 82, 84, 85, 92.

Książki wymienione w tym katalogu oferował Jakub Puffler (Jacobus Pufflerus) i prawdopodobnie on miał wpływ na jego kompozycję. Puffler należał do mniej znanych przedstawicieli zawodów związanych z książką w XVII-wiecznym Gdańsku⁸. Działał nad Motławą od lat 50. XVII w. Początkowo występował głównie jako introligator. W księgach rachunkowych cechów gdańskich jego nazwisko widnieje od 1651 do 1680 r.⁹ Wiadomo, że zajmował się również księgarstwem i sporadycznie wydawał książki¹⁰.

Katalog biblioteki Niclassiusa liczy 90 nienumerowanych stron, sygnowane są jedynie składki. Karta tytułowa została zredagowana po łacinie, podano na niej nazwisko właściciela biblioteki wraz z informacją o tym, że był duchownym w kościele św. św. Piotra i Pawła, oraz nazwisko wspomnianego wyżej gdańskiego księgarza i introligatora Jakuba Pufflera, który wystawił ten księgozbiór na aukcję, i datę sprzedaży, ograniczając się w tym przypadku tylko do roku. Zabrakło też danych o miejscu licytacji. Można się domyślać, że była nim siedziba księgarza. Na karcie tytułowej został jeszcze zamieszczony adres wydawniczy, czyli miejsce druku i nazwisko drukarza. Nie było zatem żadnych informacji, które wskazywałyby na charakter biblioteki, jej zawartość treściową czy występujące

⁸ Dotychczasowa literatura przedmiotu nie poświęcała zbyt wiele miejsca Jakubowi Pufflerowi i w większości informacje o jego działalności są fragmentaryczne. Jego nazwisko pojawiło się dotąd w pracy M. K. Hanowa, *Denkmahl der Danziger Buchdruckereyen und Buchdrucker seit dem Jahr 1539 bis 1740, mit einigen Gedanken von künstiger Verbesserung des Druckes begleitet*, [w:] *Erstlinge der Jubelfeyer in Danzig, wegen der vor dreyhundert Jahren erfundenen Buchdruckerey...*, Danzig 1740, k. F 4v, w której autor wspomniał o nim jako o księgarzu i introligatorze gdańskim działającym w latach 1655–1668. J. Benzing, *Die deutschen Verleger des 16. und 17. Jahrhunderts. Eine Neubearbeitung*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens” 1977, Bd. 18, szp. 1237, wymienił go jako wydawcę dwóch dzieł w latach 1661 i 1668.

⁹ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej cyt. AP Gdańsk), Cechy gdańskie 300 C, sygn. 1117 – Książka rachunkowa starszyny za lata 1596–1706, s. 99–159.

¹⁰ Nakładem Pufflera wyszły m.in. G. Fehlaui, *Siebenfältiges Sonnen Wunder oder Sieben Neben-Sonnen: so in diesem 1661. Jahr den 20 Feb. bey uns seynd gesehen worden...*, Danzig 1661; J. Pastorius, *Panegyrica gratulatio... Carolo II. Angliae... Regi... scripta a...*, Danzig 1661, i W. Davissonus, *Plicomastix, seu plicae a numero morborum...*, Dantisci 1668. Por. D. Paisey, *Catalogue of books printed in the German-speaking countries and of German books printed in other countries from 1601 to 1700 now in British Library*, vol. 1–3, London 1994. Puffler wydał też kilka kalendarzy niemieckojęzycznych wraz ze Stefanem Furmanem w latach 1661–1671. Zob. L. Jarzębowski, F. Jurewicz, *Polonika nie umieszczone w Bibliografii Polskiej Estreicherów. Starodruki, wiek XVII ze zbiorów Biblioteki Głównej UMK w Toruniu*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 13, Nauka o Książce” 1965, z. 3, s. 131–132.

w niej druki rzadkie. Znalazła się jedynie wzmianka o tym, że zarejestrowane w katalogu książki są oprawione. Nie podano również wskazówek dotyczących zasad sprzedaży. Podstawowe reguły tego typu pierwsi organizatorzy sprzedaży publicznych często umieszczali na odwrocie karty tytułowej – w tym przypadku nie zostało ono zadrukowane. Następne strony zajmuje już wykaz książek ułożonych według formatów: od największego (*in folio*) do najmniejszego (*in sedecimo*). W kolejności spisanych publikacji trudno dopatrzeć się jakiegokolwiek logiki. O ich umieszczeniu nie decydował ani porządek alfabetyczny, ani treściowy, gdyż książki religijne są przeplatane literaturą świecką z różnych dziedzin. Być może tak były ustawione w domowej bibliotece pastora. Wewnątrz poszczególnych formatów pozycje są numerowane, ale kolejny numer jest przypisany woluminowi, a nie tytułowi, stąd np. kilka druków w kločku intrologatorskim stanowi jedną pozycję. Opisy bibliograficzne książek w zasadzie zawierają najważniejsze informacje potrzebne do ich identyfikacji. Jest więc nazwisko autora z reguły wraz z imieniem, przeważnie nieco skrócony tytuł dzieła, miejsce i rok druku (sporadycznie w zapisie rzymskim) oraz liczba tomów w przypadku dzieł wielotomowych. Co jakiś czas natrafiamy na odstępstwa od tego schematu: najczęściej brakuje roku bądź miejsca druku. Znajdujemy za to informacje o występujących w książkach ilustracjach, nigdzie nie podano natomiast nazwiska wydawcy czy drukarza. Należy jednak przyjąć, że mimo spotykanych niekiedy braków w tytulaturze i drobnych błędów opisy były czytelne dla potencjalnych nabywców książek, gdyż główny cel katalogów stanowiło przecież dobre poinformowanie publiczności zapoznającej się z ich ofertą. Być może trafiające się czasem lakoniczne zapisy w stylu: *Biblia ebraica* (poz. 104 w 2°), *Lipsii Justii in Tacitum commentarius* (poz. 84 w 4°), *Liber juridicus* (poz. 250 w 8°) lub *Terentii Comoediae* (poz. 282 w 8°) wynikały z jakichś ubytków w przeznaczonym na sprzedaż egzemplarzu, np. z braku początku książki. Opisy nie zawierają jednak żadnej wzmianki o egzemplarzach zdefektowanych, a trudno sobie wyobrazić, aby takich nie było. Zdarza się też, że drobne druki występują pod jednym określeniem, jak np. *Unterschiedlich* (poz. 265 w 4°), *Varii tractatus medici variorum* (poz. 300 w 4°) czy *Miscellanea* (poz. 72 w 12°). W katalogu nie ma także cen książek, ale ten element nie pojawia się również w następnych spisach aukcyjnych. Mimo że karta tytułowa została zredagowana po łacinie, w tytulaturze dane o liczbie egzemplarzy bądź tomów oraz o znajdujących się w książkach ilustracjach czasami zostały też sformułowane po niemiecku. Katalog nie zawiera do-

datków czy uzupełnień. Ani na karcie tytułowej, ani w jakimkolwiek innym miejscu katalogu (początek spisu, po poszczególnych formatach, koniec katalogu) nie umieszczono żadnego ozdobnika drzeworytowego. Mimo to broszurka sprawia wrażenie spisu czytelnego, wydrukowanego wprawdzie czcionką niedużej wielkości, ale wyraźną. Zgodnie z przyjętą wówczas zasadą tytuły łacińskie są złożone antykwą, niemieckie zwykle gotycką frakturą, a polskie teksturą.

Przyglądając się następnym zachowanym gdańskim katalogom aukcyjnym z XVII w., można stwierdzić, że ich redakcja rzadko zdecydowanie odbiegała od modelu przedstawionego wyżej. Z różnic najbardziej rzuca się w oczy zmiana formatu na czwórkę i wprowadzenie paginacji. Karty tytułowe w dalszym ciągu były redagowane tylko po łacinie. Umieszczano na nich podobne informacje jak w przypadku katalogu biblioteki Niclasiusa, precyzując sposób sprzedaży, wskazujący już wyraźnie na sprzedaż aukcyjną (*auctione publica*, *auctione ritu*), dokładną datę jej rozpoczęcia i często miejsce. W kilku zachowanych spisach na odwrocie karty tytułowej zostały zamieszczone krótkie przedmowy, w których potencjalni uczestnicy licytacji zostali powiadomieni o głównych zasadach obowiązujących w trakcie wyprzedazy. Książki spisywano w podziale na formaty, poczynając od największego, a na najmniejszym kończąc. W obrębie formatów kolejność była z reguły przypadkowa. Najpierw występowały dzieła poprawne, za nimi nieoprawne. W kilku przypadkach w końcu katalogu zamieszczono dodatek („Appendix”), uporządkowany tak samo jak spis główny. Opisy bibliograficzne poszczególnych pozycji również ograniczały się do podstawowych elementów tytulatury, umożliwiających z reguły identyfikację druku. Właściwie w każdym znanym katalogu tytulatura wykazuje spore braki. Przydługie tytuły były skracane, a ich człony przestawiane lub zastępowane własnymi sformułowaniami. Najczęściej pomijane elementy opisów bibliograficznych to rok i miejsce wydania. Sporadycznie wzbogacano je danymi o drukarzu, zaznaczano za to wszelkie ilustracje, w przypadku prac wielotomowych podawano liczbę tomów, a przy dziełach zdefektowanych informowano o brakach. Od tego podstawowego wzorca mamy zaledwie kilka odstępstw, ale dotyczą one sprzedaży na aukcji asortymentu księgarskiego¹¹. Natomiast całkowicie inny układ zo-

¹¹ Por. [S. Beckenstein], *Catalogus insignium, in quavis facultate, materia et lingua librorum, officinae Simonis Beckensteinii, civis et bibliopolae Gedanensis: quos auctione publica, parata pro pecunia in aedibus ad Magnum Christophorus vulgo Grossen Christoff venundabit Georgius Mattern, anno 1697. d. 12 Augusti*, Gedani [1697]. Tu również podstawowy

stał zastosowany tylko w jednym ze znanych XVII-wiecznych katalogów, mianowicie w wykazie zestawiającym druki i rękopisy należące niegdyś do Reinholda Curickego, żyjącego w latach 1610–1667 gdańskiego sekretarza Rady Miejskiej. Katalog został wydany w formie czwórki, ale podobnie jak w spisie biblioteki Niclassiusa nie wprowadzono tu paginacji. Karta tytułowa, zredagowana po łacinie, nie informuje o formie, miejscu czy chociażby dacie sprzedaży, wskazując za to na wyjątkowy charakter książek. Podstawowa różnica między tym katalogiem a pozostałymi dotyczy zastosowanego podziału wymienionych w nim dzieł. Otóż księgozbiór został podzielony na siedem działów: książki teologiczne, z zakresu prawa, historii, polityki, w jednym dziale dzieła z medycyny i fizyki, a także wspólnie prace filologiczne i filozoficzne oraz poezja. W obrębie tych grup dziedzinowych przyjęto układ pozycji według formatów. Uszeregowanie tematyczne książek wystawionych na sprzedaż nie zostało zastosowane w żadnym innym znanym dziś katalogu z XVII w. Opis bibliograficzny nie odbiegał już od pozostałych, jedynie dzieła wchodzące w skład klocków introligatorskich zostały ujęte w klamry. Jest to również sposób zapisu niespotykany w innych katalogach¹². Nieliczbowanie stron, odmienne niż w pozostałych wykazach uporządkowanie spisanych druków i rękopisów, klamry łączące wymieniane książki składające się na klocek introligatorski czy wreszcie stosunkowo dużo omyłek drukarskich, szczególnie w dacie – wszystko to sugeruje, że katalog biblioteki Curickego mógł należeć do jednych z pierwszych wydanych w Gdańsku. Tego problemu niestety na razie nie uda się rozwiązać. Dotychczas w literaturze przedmiotu bierze się pod uwagę kilka dat opublikowania spisu, a co się z tym wiąże – przeprowadzenia licytacji tego księgozbioru. Niemiecki badacz Gerhard

podział przyjęto według formatów, ale w ich ramach książki zostały ułożone w kolejności alfabetycznej ich autorów bądź tytułów. Ze względu na pochodzenie książek wystawionych na publiczną sprzedaż (asortyment księgarski) najpierw zostały wyszczególnione pozycje nieoprawne, a dopiero na końcu – występujące w pojedynczych egzemplarzach – oprawione. W przypadku sprzedaży na aukcji asortymentu innej księgarni został zastosowany układ alfabetyczny bez pierwotnego podziału według formatów. Tak spisano książki należące do innego gdańskiego księgarza, Walentego Bartelsa. Por. [V. Bartelius, *Catalogus librorum Valenti Barteli*, Gdańsk II poł. XVII w.]. Egzemplarz w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie (dalej cyt. BN), sygn. XVII.3.4010 adl., zachował się bez karty tytułowej.

¹² *Catalogus selectissimorum rarissimorumq; librorum instructissimae bibliothecae consultissimi viri Dn. Reinholdi Curicke, Reip. Gedanensium Secretarii meritissimi*, [b.r.m.dr.]. Niekompletny egzemplarz tego katalogu (ma niezadrukowane karty 2 i 3 w składce K i nie ma trzech ostatnich stron) znajduje się w BN, sygn. XVII.3.4032 adl., kompletny – w Bibliotece Królewskiej w Kopenhadze, sygn. 79 II, 127.

Loh sugeruje, że aukcja odbyła się tuż po śmierci gdańszczanina w 1667 r. i wtedy też wydrukowano katalog¹³. Przemysław Szafran bierze pod uwagę przedział czasowy między 1667 a 1708 r., czyli datą śmierci syna Reinholda Curickego, Jerzego Reinholda, ewentualnego spadkobiercy biblioteki, uznając za najbardziej prawdopodobny rok 1676, kiedy to młodszy syn Reinholda, Jan, podarował Bibliotece Senatu Gdańskiego kilka książek autorstwa swego ojca¹⁴. Jadwiga Rudnicka i Urszula Paszkiewicz zaś, autorki bibliografii katalogów księgarskich i bibliotecznych, opowiadają się za rokiem nie wcześniejszym niż 1699 ze względu na występowanie w wykazie pozycji opublikowanych najpóźniej z taką datą¹⁵. Tu jednak pojawia się problem. Rzeczywiście, można w nim natrafić na pięć książek, przy których jako rok wydania widnieje data po 1667 r., czyli po śmierci Curickego, w tym dwie z lat 90. XVII w.: z 1695 i właśnie z 1699 r., ale poszukiwania bibliograficzne nie potwierdziły, że edycje te ukazały się w latach podanych w katalogu, co sugeruje, że w tym przypadku mamy do czynienia z ewidentnymi błędami drukarskimi, których w całym spisie było wyjątkowo dużo¹⁶. Przedstawione wyżej wyjaśnienia skłaniają raczej do sytuowania roku druku katalogu i przeprowadzenia aukcji księgozbioru Curickego bliżej lat 70. XVII w. niż końca tego stulecia czy początku następnego. Problemy z precyzyjnym ustaleniem tej daty powodują, że na obecnym etapie badań katalog biblioteki Niclassiusa możemy uznać za najstarszy z zachowanych gdańskich katalogów aukcyjnych.

¹³ G. Loh, dz. cyt., s. 8.

¹⁴ P. Szafran, *Warsztat historyczny Reinholda Curicke dziejopisarza Gdańska XVII wieku w świetle jego księgozbioru. (Z dziejów księgozbiorów prywatnych w Gdańsku w XVII i XVIII w.)*, „Libri Gedanenses” R. 2/3: 1968/1969, s. 89–90.

¹⁵ J. Rudnicka, *Bibliografia katalogów księgarskich wydanych w Polsce do końca wieku XVIII*, Warszawa 1975, s. 54; U. Paszkiewicz, *Bibliografia inwentarzy i katalogów księgozbiorów polskich i założonych w Polsce do 1939 roku*, cz. 2: *Księgozbiory prywatne w układzie abecedowym nazwisk właścicieli*, Warszawa 1990, s. 21.

¹⁶ Na liczne pomyłki przy podawaniu dat wskazuje również P. Szafran, który dokładnie zanalizował księgozbiór Curickego. Por. P. Szafran, *Warsztat historyczny...*, s. 102, 103, 111. Dwa druki z lat 90. XVII w. odnotowane w katalogu to: P. Grégoire Tholosamus, *Synagma specjale totius ecclesiastici iuris canonici*, Frankfurt am Main 1695, tymczasem odnotowane przez bibliografie wydanie frankfurckie pochodzi z 1595 r. (por. *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*, Bd. 8, Stuttgart 1987, s. 117: G.3000), oraz M. Capella, *Satyricon in quo de Nuptiis Philologiae et Mercurii libri duo, et de septem artibus liberalibus libri singulares, emendant et notis sive februis Hugonis Grotii illustrati* według katalogu drukowane w Lejdzie w 1699 r., bibliografie zaś odnotowują edycję z 1599 r. (por. np. Ch. Brunet, *Manuel du libraire et de l'amateur de livre*, Vol. 1, Paris 1800, col. 1558). Podobne usterki drukarskie występują w przypadku pozostałych druków, których zapis w katalogu sugerował, że zostały wydane po śmierci R. Curickego.

Właściciele biblioteki i jej zawartość

Charakteryzując omawiany spis, warto przy okazji przyrzeć się też jego zawartości. Z karty tytułowej wiemy, że książki należały do Alberta Niclassiusa, pastora w gdańskim kościele św. św. Piotra i Pawła. W XVII w. z kościołem tym były związane dwie osoby o identycznie brzmiącym nazwisku i imieniu, mianowicie ojciec i syn. Albert Niclassius starszy (1593–1651) urodził się w Łobzenicy jako syn konrektora tamtejszej szkoły. Była to szkoła średnia, prowadzona przez braci czeskich, uważana za jedną z lepszych tego wyznania¹⁷. W 1607 r. podjął naukę w Gdańskim Gimnazjum Akademickim, a następnie wyjechał na studia. Jako że jego celem była kariera duchownego, wybrał te uniwersytety niemieckie, na które przede wszystkim udawali się wyznawcy kalwinizmu: w Marburgu i Heidelbergu. W drugim z wymienionych miast rozpoczął naukę we wrześniu 1617, a zakończył w czerwcu 1619 r. Studiował tu teologię. W działalności pedagogicznej doceniał reformę szkolnictwa zaproponowaną przez Jana Amosa Komeńskiego. Był pastorem najpierw w Jordankach koło Malborka, a od 1626 r. związał się z Gdańskiem, gdzie trafił do kościoła św. św. Piotra i Pawła, znajdującego się na Starym Przedmieściu i należącego do wyznawców kalwinizmu, w którym ustanowiono stałego polskiego kaznodzieję. I właśnie tę posadę powierzono początkowo Niclassiusowi. Jednocześnie sprawował on funkcję zastępcy kaznodziei Bartłomieja Nigriniusa, od 1641 r. zaś do śmierci był tam pastorem. Niclassius cieszył się dużym autorytetem w Gdańsku. Angażował się w działalność protestantów, jako obserwator wziął udział w synodzie w Dordrechcie w 1618 r., w trakcie którego rozstrzygano spory toczące się w środowisku kalwinistów holenderskich, a w 1622 r. uczestniczył w obradach synodu w Ostrorogu. Współpracował m.in. ze znanym poetą, sekretarzem króla Władysława IV i historiografem, Marcinem Opitzem, a także z Janem Amosem Komeńskim. Ożenił się z Kathariną, córką Johanna Biele-ra z Wrocławia¹⁸. Ich syn, Albert Niclassius junior, uczył się również naj-

¹⁷ J. Dworzaczkowa, *Bracia czeszy na tle historii europejskiej*, [w:] *taż*, *Z dziejów braci czeskich w Polsce*, Poznań 2003, s. 20; E. Raczyński, *Wspomnienia Wielkopolski to jest województw poznańskiego, kaliskiego i gnieźnieńskiego*, t. 2, Poznań 1843, s. 404–405.

¹⁸ Schwarz, *Niclassius Albert*, [w:] *Altpreussische Biographie*, Bd. 2, Nürnberg 1969, s. 465; E. Pritzel, *Geschichte der Reformierten Gemeinde zu St. Petri-Pauli in Danzig 1570–1940*, Danzig 1940, s. 47; W. Baeckerich, *Das Comenius Auftrage in Danzig 1641 und die Verbindung der Unitet mit dem Reformierten in Danzig*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1913, Bd. 55, s. 128–129; *Księga wpisów uczniów Gimnazjum*

pierw w Gdańskim Gimnazjum Akademickim – w 1661 r. został zapisany do klasy V¹⁹. Następnie studiował teologię, ale na uniwersytetach holenderskich, na które w tym czasie najczęściej wysyłano wyznawców kalwinizmu: rozpoczął naukę w sierpniu 1662 r. we Franeker, by po roku przenieść się do Groningen, a stamtąd po dwóch latach do Lejdy²⁰. Posługę pastorską we wspomnianym kościele pełnił tylko przez rok: od 1674 do śmierci w 1675 r.²¹ Wcześniejsze jego losy są nieznanne. Data opublikowania katalogu – rok 1678 – sugeruje, że Puffler wystawił na publiczną sprzedaż księgozbiór należący do syna, jednak wnikliwa jego analiza, chronologia wydawnicza druków, topografia ich pochodzenia i zawartość treściowa (o czym dokładniej poniżej) skłaniają do wniosku, że Albert junior mógł odziedziczyć bibliotekę ojca.

Informacji o zainteresowaniach pastorów może dostarczyć zgromadzony przez nich księgozbiór²². A była to kolekcja dość znaczna, licząca 1351 woluminów, zawierających co najmniej 1521 tytułów, gdyż część druków otrzymała wspólną oprawę. Tytułów mogło być jednak jeszcze trochę więcej. W katalogu bowiem w kilku miejscach, jak już wspomniano, natrafiamy na opisy sumaryczne, określające partię jakichś drobnych publikacji. Poza tym aż w 25 przypadkach pojawia się informacja, że dany druk występuje w dwóch egzemplarzach, a raz że aż w ośmiu. Był to tekst miejscowego pastora Jana Botsaccusa *Anabaptismas reprobatas* (Lübeck 1661, poz. 299 w 8°). Ponieważ książki zostały spisane według formatów, w związku z tym od razu widzimy, że tych największych w kolekcji Niclas-

Gdańskiego 1580–1814, oprac. Z. Nowak, P. Szafran, Warszawa 1974, s. 77; *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662*, Tl. 2, bearb. von G. Toepke, Heidelberg 1976, s. 285, 569. Por. też K. Kubik, *Komeński a Gdańsk*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1957, t. 3, z. 2, s. 7. Autorzy biogramów Niclassiusa podają jeszcze, że uczęszczał do gimnazjum w Toruniu, jednak w *Metryce uczniów Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego 1600–1817. Część pierwsza (1600–1717)*, wyd. Z. H. Nowak, J. Tandecki, Toruń 1997, nie ma jego nazwiska.

¹⁹ *Księga wpisów uczniów Gimnazjum Gdańskiego 1580–1814...*, s. 196.

²⁰ H. Kenkel, *Studenten aus Ost- und Westpreußen an außerpreußischen Universitäten vor 1815*, Hamburg 1981, s. 360, 367, 430.

²¹ F. Moeller, *Altpreuussisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, Hamburg 1968, s. 166; E. Praetorius, *Danziger Lehrer Gedächtnis, bestehend in einem richtigen Verzeichnis der Evangelischen Prediger in der Stadt und auf dem Lande vom Anfange des Evang. Reformation biss itzo*, Berlin 1760, s. 26.

²² Trudno ustalić, czy na sprzedaż została wystawiona cała biblioteka, być może część książek zachowali spadkobiercy pastora, ale jest to wątpliwość, która pojawia się przy wszystkich licytowanych bibliotekach prywatnych. Ze względu na wielkość kolekcji spisanej w omawianym katalogu możemy raczej przyjąć, że mamy do czynienia, jeżeli nie z całością zbioru, to na pewno z jego dużą częścią.

siusów było 191, czwórek – 356, ósemek – 561, dwunastek – 211, a szesnastek – 32. Prócz druków w zbiorze znalazły się trzy rękopisy, z czego dwa w formacie *in folio*: jako pozycja 51 zostało zarejestrowane prawo chełmińskie („Das Culmische Recht geschrieben”), pod numerem 133 figuruje „Loci communes”, w formacie *in quarto* zaś jako pozycję 266 znajdujemy w rękopiśmiennym odpisie tekst w języku polskim „Klucz do rozumienia Objawienia Jana świętego”.

Analiza książek z kolekcji Niclassiusów od strony ich chronologii wydawniczej dowodzi, że w zdecydowanej większości był to zbiór wydawnictw XVII-wiecznych. Nie natrafiamy tu na jakikolwiek druk XV-wieczny, publikacji z następnego stulecia jest trochę powyżej 250 (co stanowi prawie 17% wszystkich zarejestrowanych w katalogu pozycji lub niecałe 20% tych z podanym rokiem wydania), a pozostałe to wytwory oficyn XVII-wiecznych, przy czym w przeważającej liczbie zostały one wydrukowane do 1650 r. (z dziesięciolecia 1601–1610 pochodziło 116 druków, z 1611–1620 – 181, 1621–1630 – 170, 1631–1640 – 175, 1641–1650 – 161). Na lata od 1651 r. do chwili opublikowania katalogu przypadło zaledwie 240 książek, czyli niecałe 16% zbioru, a trochę powyżej 18% w przypadku dzieł ze znaną datą wydania. Może to sugerować, że na bibliotekę złożyły się książki zbierane przez obu pastorów. Najstarsze w kolekcji egzemplarze pochodzą z lat 20. XVI w. i są to: druk rzymski z 1521 r. *Tobias explanationibus historicis et documentis moralibus illustratus* Fabiana Justynianusa (poz. 59 w 2°) oraz opublikowane w następnym roku w Bazylei *Miscellaneorum centuria una* Angelusa Politianusa (poz. 206 w 8°). W wystawionym na sprzedaż zbiorze znalazło się 38 druków wydanych po 1671 r., a co warte zastanowienia – osiem z nich ma datę po 1675 r., czyli już po śmierci Alberta Niclassiusa juniora. Mogły one zostać zakupione przez rodzinę pastora albo dołączył je do biblioteki sam organizator aukcji.

Ciekawie przedstawia się też geografia typograficzna druków. Na 1195 książek ze znanym miejscem wydania 627 (52% z miejscem wydania, 41% całości) zostało opublikowanych w miastach niemieckich, głównie we Frankfurcie nad Menem (134), Lipsku (56) i Kolonii (45). Aż 179 pozycji wyszło z polskich tłoczni, z czego prawie połowa (82) pochodziła z Gdańska. Były to w większości książki wydrukowane w pierwszej połowie XVII w. Do zbiorów Niclassiusów trafiło jeszcze trochę druków toruńskich i elbląskich oraz pojedyncze wytwory oficyn powołanych przede wszystkim po to, aby produkować na potrzeby kalwinistów, jak drukar-

nia w Łaszczowie, działająca prawdopodobnie między 1602 i 1620 r., która powstała, gdy stanowisko ministra w zborze kalwińskim piastował Krzysztof Kraiński. Był to w sumie niewielki warsztat, dziś znamy tylko osiem druków z tej oficyny – trzy z nich znalazły się w omawianym katalogu²³. Podobną funkcję pełniła drukarnia w Lubczu na Litwie należąca do Piotra Blastusa Kmity, a następnie jego syna Jana, czynna od 1612 r. Z jej wcale niemałej oferty wydawniczej²⁴ w ręce Niclassiusa trafiły również trzy książki. Co ciekawe, w księgozbiorze tym spotykamy także prace drukowane w Rakowie, w oficynie służącej przede wszystkim arianom, ale wykonującej też zlecenia na zamówienie kalwinistów, oraz sporą grupę druków z innych polskich ośrodków wydawniczych, jak Kraków, Wilno, Poznań, Oliwa czy Warszawa, skąd pochodziły książki o treści świeckiej oraz religijne wydawnictwa katolickie. Stosunkowo dużo druków – 155 – wytłoczyły również oficyny niderlandzkie. W tym przypadku najwięcej, tj. 65, przypadło na Amsterdam, po 19 zostało wydanych w Groningen, Franeker i Antwerpii. Spośród pozostałych ośrodków należy jeszcze wymienić w pierwszej kolejności dwa miasta francuskie: Lyon (73) i Paryż (18), trzy ośrodki szwajcarskie: Bazylea (40), Genewa (28) i Zurych (6), a z angielskich Londyn, w którym wytłoczono 25 publikacji będących w posiadaniu Niclassiusów. Przeważająca liczba wydawnictw niemieckich nie dziwi i była pochodną kilku czynników, jak chociażby związków gdańskiego rynku książki z ośrodkami niemieckimi czy też studiów odbywanych przez Niclassiusa starszego na uniwersytetach niemieckich. Zależność między adresem wydawniczym publikacji a miejscem studiowania można również zauważyć w przypadku Niclassiusa juniora, gdyż większość prac wydrukowanych w Groningen i spora część wydawnictw pochodzących z Franeker i Amsterdamu ukazała się po 1650 r., a więc w czasie, gdy tam przebywał.

Zgodnie z ówczesnymi tendencjami na rynku wydawniczym dwie trzecie sprzedawanej kolekcji to książki łacińskojęzyczne, około 15% (228) stanowiły publikacje pisane po niemiecku, a kolejne miejsce zajmowały druki w języku polskim. Było ich zdecydowanie mniej niż chociażby tekstów w języku niemieckim, bo 70 (4,5%), ale i tak tworzyły ważną część biblioteki i mogą świadczyć o tym, że jej właściciele znali język pol-

²³ *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 2: *Wiek XVI–XVIII*, vol. 2, pod red. J. Pirożyńskiego, Kraków 2000, s. 409–410.

²⁴ Tamże, t. 5: *Wielkie Księstwo Litewskie*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski, Wrocław 1959, s. 143–144.

ski. Pod względem językowym była to biblioteka dość różnorodna. Trafiły do niej jeszcze teksty hebrajskie i greckie, kilkanaście pisanych po holendersku i francusku, a także kilka książek angielskich i jedna litewska.

Mniejszą różnorodnością charakteryzował się księgozbiór Niclassiusów pod względem zawartości treściowej. Kolekcję tę zdominowały, z oczywistych powodów, książki religijne, stanowiące prawie dwie trzecie omawianej biblioteki, na pozostałą część złożyły się dzieła z zakresu filozofii, historii i prawa, pokaźny zestaw słowników i innych prac, które można zaliczyć do działy filologia, kilka publikacji o charakterze medycznym, a nawet pojedyncze książki o treści matematycznej i przyrodniczej.

Piśmiennictwo religijne gromadzone przez Niclassiusów nie jest jednorodne. Z jednej strony natrafiamy tu na teksty pisarzy kalwińskich, a obok nich są książki luterańskie, jak również ariańskie i katolickie. Jak w każdej bibliotece z tego okresu w zbiorze znalazło się kilka edycji *Biblii* w całości bądź we fragmentach, w tym przypadku głównie jest to *Nowy Testament*, ewangelie i psalterze. W sumie w kolekcji było 14 wydań całej *Biblii*, 12 *Nowego Testamentu* i jedno *Starego Testamentu*. Pastorzy posiadali np. *Biblię* w tłumaczeniu Marcina Lutra wydaną w Worms przez Petera Schöferna w 1529 r., *Biblię* holenderską wydrukowaną w Londynie w 1613 r. oraz litewską z 1601 r. Na uwagę zasługuje jeszcze tłumaczenie *Biblii* dokonane przez braci czeskich – do omawianej biblioteki trafiła jego edycja z 1596 r. ze słynnej drukarni w Kralicach. Wyjątkowo ubogi był wybór *Biblii* w przekładzie na język polski. W katalogu nie znalazło się ani kalwińskie tłumaczenie z Brześcia Litewskiego z 1563 r., ani edycja gdańska z 1632 r., zawierał on natomiast chyba najpopularniejszy polski katolicki przekład autorstwa Jakuba Wujka, wydrukowany w Krakowie w 1599 r. w oficynie Łazarzowej, oraz prawdopodobnie druk nieświeski z 1577 r.²⁵ Z polskojęzycznych publikacji *Nowego Testamentu* do biblioteki Niclassiusów trafiły zaś dwa egzemplarze w przekładzie Marcina Czechowicza, ale pochodzące z dwóch różnych wydań: z wydania pierwszego, które ukazało się w Krakowie u Aleksego Rodeckiego w 1577 r., i z edycji rakowskiej z warsztatu jego zięcia Sebastiana Sternackiego z 1620 r., oraz przekład katolicki J. Wujka w wydaniu krakowskim

²⁵ W katalogu aukcyjnym opis bibliograficzny ogranicza się tylko do formuły „Biblia polska”, bez podania jakichkolwiek innych danych. Wiemy jedynie, że drukowano ją w formacie czwórki. Zresztą nie wszystkie wykazane w katalogu egzemplarze *Biblii* da się dziś dokładnie zidentyfikować, gdyż często opis był bardzo lakoniczny i – jak zdarzyło się kilkakrotnie – ograniczał się np. tylko do określenia *Biblia hebraica* lub *Hebraische Bibel*.

z 1612 r. Prócz *Nowego Testamentu* w zbiorze znalazło się kilkanaście pozycji psalterzy, m.in. jeden, ale w bliżej nieokreślonym wydaniu, egzemplarz *Psałterza Dawidów* Jana Kochanowskiego, wierszowany przekład Salomona Rysińskiego, wydrukowany przez kalwińską oficynę w Lubczu w 1614 r., oraz edycja toruńska z 1617 r. w tłumaczeniu Macieja Rybińskiego. Wzorem dla tego ostatniego był hugenocki przekład francuski Teodora de Bèzy i Clémenta Marota. Po raz pierwszy *Psałterz* Rybińskiego ukazał się w ariańskiej oficynie S. Sternackiego w 1605 r., a od wydania toruńskiego drukowano go już z pewnymi poprawkami i modyfikacjami naniesionymi przez Jana Turnowskiego²⁶. W księgozbiorze było też kilka psalterzy niemieckojęzycznych, w tym dwa tłoczone w Gdańsku: jeden przygotowany przez M. Opitza, drugi natomiast był dziełem związanego z Królewcem Ambrosiusa Lobwassera, dla którego inspirację także stanowił wyżej wspomniany hugenocki przekład psalterza²⁷.

W wystawionym na sprzedaż księgozbiorze nie zabrakło również ksiąg liturgicznych, reprezentowanych m.in. przez wydrukowaną w Gdańsku u Andrzeja Hünefelda *Agendę albo formę porządku usługi świętej w zborach ewangelickich Koronnych y Wielkiego Księstwa Litewskiego* (1637). Była to edycja bardzo staranna pod względem typograficznym o objętości 59 arkuszy w formacie *quarto* i nakładzie prawdopodobnie przekraczającym 1000 egzemplarzy. Miała zastąpić agendę przygotowaną w końcu XVI w. przez kaznodzieję kalwińskiego Krzysztofa Kraińskiego²⁸, także obecną w omawianej kolekcji w wydaniu pierwszym z 1599 r., pod tytułem *Porządek nabożeństwa Kościoła powszechnego apostołskiego*²⁹. Dla duchownych protestanckich, jak właściciele sprzedawanej biblioteki, ważną pomoc w codziennej posłudze duszpasterskiej stanowiły zapewne postylle i zbiory kazań. I w tym przypadku natrafiamy na wiele

²⁶ H. Gmiterek, *Rybiński Maciej*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 33, Wrocław 1992, s. 339.

²⁷ Diesch, *Lobwasser Ambrosius*, [w:] *Altpreussische Biographie*, Bd. 1, Marburg 1974, s. 402. Według *Bibliografii polskiej* K. Estreichera (t. 15, Kraków 1897, s. 65) pierwsze wydanie tego *Psałterza* w Gdańsku ukazało się w 1625 r. w drukarni i nakładem A. Hünefelda, w katalogu natomiast widnieje data gdańskiej edycji z 1622 r.

²⁸ Z. Nowak, *Gdańska drukarnia Guillemota-Hünefelda w służbie polskiej reformacji (1603–1652)*, [w:] tenże, *Po starą księgę sięgam ze wzruszeniem. Szkice z dziejów i kultury książki w Prusach Królewskich od XV do XVIII wieku*, Gdańsk 2008, s. 183–184.

²⁹ W katalogu aukcyjnym jako miejsce druku podano Toruń, tak jak było na karcie tytułowej. Wpisano fałszywy adres, aby ukryć drukarnię ariańską Rodeckiego. Por. A. Kawecka-Gryczowa, *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego. Dzieje i bibliografia*, Wrocław 1974, s. 161.

ciekawych pozycji, w tym kilka w języku polskim, jak np. bliżej nieokreślona edycja postylli Grzegorza z Żarnowca, wydrukowana w Łaszczowie w 1611 r. *Postylla Kościoła powszechnego apostołskiego...* wymienionego już tu K. Kraińskiego, pochodzący z pierwszego wydania (Toruń 1620) egzemplarz *Postylli chrześcijańskiej...* Samuela Dambrowskiego, uważanej za najbardziej poczytną i pisanej nie tylko z myślą o czytelniku protestanckim, ale także katolickim, czy też wydrukowana w Toruniu w 1657 r. *Postylla kościelna to jest wykład Ewangelij niedzielnych przez cały rok*, która wyszła spod pióra urodzonego w Zielonej Górze profesora teologii w Heidelbergu – Abrahama Scultetusa (1566–1625). Interesująca wydaje się obecność w tym księgozbiornie również kazań duchownych katolickich, jak choćby tych autorstwa Piotra Skargi (*Kazania na niedziele i święta całego roku*, Kraków 1618).

W bibliotece Niclassiusów piśmiennictwo religijne było szczególnie bogato reprezentowane przez polemiki religijne i prace zawierające interpretację zasad wiary różnych wyznań. Dominowali oczywiście autorzy protestanccy: kolekcja zawierała zatem sporo tekstów Marcina Lutra, Andrzeja Osiandra, Filipa Melanchtona i – ze zrozumiałych względów – Jana Kalwina, jego współpracowników i następców, jak Heinrich Bullinger czy Teodor de Bèza. Można zauważyć na podstawie liczby tytułów, że działalność pisarska niektórych teologów była szczególnie preferowana przez kogoś z Niclassiusów. Prócz Kalwina i de Bèzy do cenionych przez nich autorów należał niewątpliwie holenderski teolog protestancki i hebraista Johannes Cocceius (1603–1669) – mieli przeszło 20 książek z jego bogatego dorobku, w tym te najbardziej znane: *Summa theologiae ex sacris scriptoris repetita* (Lejda 1662) i *Lexicon et commentarius hebraici et chaldaici* (Amsterdam 1669). Twórcą przeszło dziesięciu prac, które trafiły do tej biblioteki, był też A. Scultetus, autor jednej ze wspomnianych wyżej postylli. Kilku publikacjami byli także reprezentowani następujący teolodzy niemieccy: zmarły w 1607 r. Otto Casmann, związany głównie z Bremą Ludwig Crocius (1586–1655) czy autor wielu pism przeciw katolikom, luteranom i socynianizmowi Johannes Crocius (1590–1659). Z polskich autorów godne odnotowania jest nazwisko przebywającego przez jakiś czas w Toruniu pisarza protestanckiego Erazma Glicznera, reprezentowanego tu pracą *Consensus in fide et religijne Christiana* w edycji królewieckiej z 1594 r. Mamy również pisma wyznawców antytrynitaryzmu, choć kalwiński, a takiego wyznania byli właściciele omawianego zbioru, równie ostro jak luteranie i bracia czescy potępiali ten ruch.

Tu na czoło wysuwają się prace przedstawicieli arianizmu związanych z Polską, jak Faustyn Socyn, Jan Crell czy Walenty Smalcus³⁰, oraz słynny *Catechesis Racoviensis*, który gdańscy pastory znali w języku polskim, w edycji z 1619 r. Ze względu na istniejącą w Gdańsku w pierwszej połowie XVII w. sporą opozycję przeciw braciom polskim nie dziwi fakt, że do biblioteki Niclassiusów trafiło ponadto wiele druków potępiających arian. Spośród miejscowych duchownych w tej dziedzinie celowali m.in. Jan Botsack (Botsaccus) i wspierający go Jan Maukisch. Obaj byli rektorami Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego, ale też gorliwymi polemistami luteranскими, obrońcami luteranizmu ortodoksyjnego. Ostro atakowali zarówno arian, jak i zwolenników kalwinizmu oraz katolików. Ich pisma cieszyły się dużą popularnością nie tylko w Gdańsku, ale również w Niemczech, niektóre tytuły doczekały się wielu wznowień³¹. Można powiedzieć, że właściciele wyprzedawanego zbioru dobrze orientowali się w twórczości swych przeciwników religijnych. Z niezwykle bogatego dorobku piśmienniczego Botsacka zgromadzili prawie dziesięć prac, w tym znaną w Niemczech pozycję *Promptuarium allegoriarum...* (Lubecae 1628) i *Anti-Crellius...* (Danzig 1642), w ich kolekcji znalazły się także trzy dzieła Maukisch. Przykładem polemiki katolików z arianami mogą zaś być pisma jezuita i profesora Akademii Wileńskiej Marcina Śmigleckiego³², a z pozostałymi wyznaniem innowierczymi – dziełko polemiczne jezuita Jana Kwiatkiewicza, zatytułowane *Facinus a Luthero, Zwinglio, Calvino aliisque haeresiarchii tot animabus, populis, provinciis inictus seu frans korundem haeresiarcharum detecta...* (Oliwa 1673), w którym dla celów szkolnych roztrząsał on kwestie sporne między katolikami i protestantami.

Pozostałe książki z piśmiennictwa religijnego to kancjonały i katechizmy na czele z katechizmem M. Lutra. Efektem zaangażowania się Niclassiusa starszego w zjednoczenie protestantów i jego udziału w kilku sy-

³⁰ Z prac F. Socyna w katalogu zostały zarejestrowane: *Ad amicus epistole*, Raków 1618; *Quo Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae homines, Evangelici dicta, omnio deberent se illorum coetui adiungere, qui falso Arriani vocantur*, Raków 1611; z prac J. Crella: *De uno Deo Patre libri duo*, Raków 1631, a W. Smalcusa – *Krótki wykład na poczontek Ewanieliey Iana Świętego*, Raków 1607.

³¹ Z. L. Pszczółkowska, *Botsack Jan*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, supl. II, Gdańsk 2002, s. 43–45; L. Mokrzecki, *Maukisch Johann*, [w:] tamże, t. 3, Gdańsk 1997, s. 175–176.

³² Z jego pism w bibliotece znalazły się: *De Christo vero et naturali Dei Filio, ejusdemque pro peccatis nostris satisfactione, libri duo...* (Cracoviae 1615) i *Nova monstra novi Arianismi seu absurda haereses a novis Arianis in Poloniam importatae...* (Nissae 1612).

nodach były zapewne pokłósia zjazdów, w tym synodu w Dordrechcie. Z toruńskiego Colloquium Charitativum pochodziło zaś przemówienie Hieronima Andrzeja Cytrusa, rzecznika strony katolickiej, pt. *Idea Colloquii Charitativi cum dissidentibus Thorunii Anno Domini MDCLXV indicti...* (Cracoviae 1646).

Inne dziedziny w bibliotece Niclassiusów nie były już tak bogato reprezentowane. Zgromadzenie wielojęzycznej kolekcji zapewne przyczyniło się do tego, że jej właściciele zakupili sporo wydawnictw słownikowych, gramatyk i podręczników do nauki różnych języków. Tu oczywiście na czoło wysuwają się te, które odnosiły się do łaciny i w nieco mniejszym stopniu greki. W tym przypadku najczęściej można spotkać podręczniki autorów dobrze znanych w miejscowych szkołach, jak Johann Rhenius i Jacob Weller, zarówno w edycjach zagranicznych, jak i gdańskich. Ze względu na duże uznanie Niclassiusa ojca dla poglądów pedagogicznych J. A. Komeńskiego nie dziwi również pojawienie się w omawianym księgozbiorniku kilku dzieł tego znakomitego czeskiego pedagoga. Niclassius zresztą wraz z Janem Mochingerem, profesorem retoryki i wykładowcą w Gdańskim Gimnazjum Akademickim oraz pastorem w kościele św. Katarzyny, byli zaangażowani w wydanie w Gdańsku dwóch prac Komeńskiego: *Janua linguarum* i *Vestibulum linguarum*³³. I właśnie pierwsza z wymienionych książek, wydrukowana w Gdańsku w 1633 r., znalazła się w katalogu obok bliżej nieokreślonego bibliograficznie podręcznika do nauki polskiego i niemieckiego oraz dzieła *Eruditionis scholasticae Atrium* (Norimbergae 1658), które zapewne nabył już Niclassius junior. Gdańscy duchowni posługiwali się także najbardziej znanym w Polsce słownikiem łacińsko-grecko-polskim Grzegorza Knapiusza. Poza tym w wykazie spotykamy również gramatyki języków: włoskiego, angielskiego, hiszpańskiego i francuskiego.

W bibliotece pastorów było też kilkanaście dzieł o treści historycznej. Historię powszechną reprezentowały m.in. *Cosmographie: das ist Beschreibung aller Lieder...*, praca geograficzno-historyczna pióra Sebastiana Munstera, w wydaniu bazylejskim z 1553 r., i *Isagoge historia* (Thorunii 1623), podręcznik szkolny do historii powszechnej z uwzględnieniem dziejów Polski i Prus autorstwa Konrada Grassera, rektora Gimnazjum Akademickiego w Toruniu. Wątki historyczne, ale także geograficzne, i informacje o obecnym stanie różnych państw ówczesny czytelnik mógł znaleźć rów-

³³ K. Kubik, dz. cyt., s. 10.

niez w monumentalnym, wielotomowym wydawnictwie „Theatrum Europeum” – na sprzedaż wystawiono pięć jego tomów. Były one drukowane w dwójce od 1635 r. we Frankfurcie nad Menem, wzbogacone licznymi miedziorytami, wykonanymi przez Merianów, znaną rodzinę rytowników niemieckich. Przez niektórych badaczy publikacja ta jest uważana za prototyp czasopisma³⁴. W kolekcji znalazło się też kilka prac opisujących dzieje niektórych państw europejskich, np. Węgier czy Anglii, której losy za panowania Henryka VII przedstawił Francis Bacon. Gdańskim pastorem dzieło Bacona było znane w wersji łacińskojęzycznej, opublikowanej w Lejdzie w 1647 r. Z kolei spośród prac omawiających historię Polski na uwagę zasługuje kilka pozycji wydanych w Gdańsku, niektóre nakładem Jerzego Förstera, w tym trzy prace autorstwa Eberharda Wassenberga³⁵, książka Jana Dymitra Solikowskiego, przedstawiająca dzieje Polski od 1572 do 1590 r., i Jakuba Sobieskiego o kampanii pod Chocimiem³⁶. To samo wydarzenie opisał również Jan Innocenty Petrycy w książce *Rerum in Polonia ac praecipue belli cum Ostano Turcarum imperatore gesti finitique historia Anno MDCXX et MDCXXI*, opublikowanej w Krakowie w 1637 r. Z innych dzieł historycznych wystawionych na sprzedaż godny odnotowania jest także popularny zarys dziejów Polski pióra Salomona Neugebauera *Icones et vitae Principum ac Regum Poloniae* (Francofurti 1620). Nie był to zatem wybór reprezentacyjny, choć zwraca tu jeszcze uwagę praca znanego myśliciela francuskiego okresu odrodzenia Jeana Bodina – głównym obszarem jego zainteresowań było prawo państwowe. W bibliotece Niclassiusów znalazło się najważniejsze w jego dorobku historiograficznym dzieło z tej dziedziny, a mianowicie *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (Amsterdam 1650). Równie przypadkowy charakter miały książki z zakresu prawa, które trafiły do kolekcji Niclassiusów. Z poloników w zbiorze znajdujemy zaledwie: *Statut Wielkiego Xsięstwa Litewskiego* (Wilno 1619), dwa zbiory konstytucji: jeden za lata 1550–1558, a drugi 1611–1613, oraz *Porządek sądów prawa magdeburgskiego*.

³⁴ K. D’Ester, *Zeitungen und Relationen des XV. bis XVIII. Jahrhunderts mit einer Einleitung*, München [1928], s. 129.

³⁵ Były to: *Florus Germanicus* (Dantisci 1642), *Serenissimi Johannis Casimiri Poloniorum Sveciaeque Principis Carcer Gallicus* (Gedani 1644, wydane nakładem Förstera) i *Gestorum Gloriossimi ac Invictissimi Vladislai IV. Poloniae et Sveciae Regis...* (Gedani 1643).

³⁶ Te prace to: J. D. Solikowski, *Commentarius brevis rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti* (Dantisci 1647); J. Sobieski, *Commentarium Chotinensis belli libri tres* (Dantisci 1646).

Wyprzedawaną kolekcję uzupełniało jeszcze kilka książek z innych dziedzin wiedzy, w tym przede wszystkim pojedyncze dzieła czołowych przedstawicieli renesansu europejskiego i myślicieli z XVI i początku XVII w., jak: Erazm z Rotterdamu, Niccolò Machiavelli, Justus Lipsius czy Hugo Grotius. Warto również wspomnieć kilka tytułów z zakresu medycyny, do których w ówczesnych czasach możemy także zaliczyć *Zielnik* Szymona Syreniusza, wydrukowany w Krakowie w 1613 r., i parę dzieł matematyczno-przyrodniczych oraz filozoficznych. W tym przypadku zwracały uwagę prace związanego z Gdańskiem uczonego Bartłomieja Keckermanna, współwyznawcy Niiclassiusów³⁷. W stosunkowo skromnym zbiorze literatury pięknej dominowali natomiast autorzy starożytni, wydaje się, że szczególne poważanie u właścicieli biblioteki mieli Terencjusz i Cyncero, ale też Owidiusz, Wergiliusz oraz Martialis i Ezop. Twórczość tych ostatnich znali pastory również z polskich edycji³⁸. Pozostała literatura piękna to np. dzieła Francesca Petrarcki, Johna Milтона czy miejscowych twórców, jak Jan Piotr Titius.

Podsumowanie

Przedstawiony najstarszy zachowany katalog sprzedaży publicznej w Gdańsku wydaje się bardzo interesujący. Daje możliwość zapoznania się z kompozycją tego rodzaju drukowanych wykazów, stroną redakcyjną, sposobem zapisu bibliograficznego książek oraz zastosowanym układem formalnym. Jego porównanie z późniejszymi pomoże prześledzić proces wprowadzania w Polsce nowych metod sprzedaży księgarskiej. Katalog biblioteki Niiclassiusów jest nie tylko ważnym źródłem umożliwiającym zobrazowanie początków aukcji książek w Polsce, ale jednocześnie sporo mówi o gromadzeniu książek w mieście nad Motławą w XVII w. Dzięki niemu mamy wgląd w bardzo ciekawy księgozbiór, będący owocem zabiegów kolekcjonerskich co najmniej dwóch pokoleń, dla nas dodatkowo zasługujący na uwagę, gdyż wśród zebranych przez Niiclassiusów książek jest też pokaźna grupa poloniców, w tym prac w języku polskim, licząca

³⁷ W katalogu odnotowano ponad 10 jego dzieł, w tym m.in.: *Scientiae methaphysicae compendiosum systema*, Hanoviae 1611; *Systema logice tribus libris adornatum...*, Dantisci 1637; *Systema rhetoricae*, Hanoviae 1611.

³⁸ Na przykład Cyncero, *Epistolarum familiarum libri sedecim*, Dantisci 1605, i tenże, *De Officiis, libri III*, Cracov 1640; Ezop, *Fabulae*, Dantisci 1651; Martialis, *Epigrammaton libri XII*, Dantisci 1641.

przeszło 220 tytułów, co stanowi około 15% całej kolekcji. Była to liczba nieczęsto spotykana w bibliotekach gdańskich, w tym przypadku wynikała ona zapewne z faktu, że duchowni służyli w kościele św. św. Piotra i Pawła, stanowiącym w tym czasie centrum polskośći w Gdańsku.

The oldest known sale catalogue of a private library in Gdańsk from 1678 and its contents

Abstract

The article describes one of the oldest Polish 17th century sale catalogues of a private library. The catalogue presents an opportunity to get insight into composition and editorial issues of this type of publications. Not only does it show the beginnings of book auctions in Poland, but also allows to look into an interesting collection of books gathered by the Niclassius family of Gdańsk. Part of the collection are over 220 Polish books which equals approx. 15% of the collection. This considerable number was unique in Gdańsk libraries and may be explained by the fact that the clergymen who owned the library served at St. Peter and Paul's church which was a strong Polish centre at the time.